

*DE NACHT
ZAL LICHTEN
ALS DE DAG*

De verwijzingen naar de *Mystieke Werken* van Johannes van het Kruis (Carmelitana, Gent, 1992, vierde druk) worden binnen de tekst geplaatst.

Ik gebruik volgende afkortingen:

BK: Bestijging van de Berg Karmel

DN: Donkere Nacht

GH: Geestelijk Hooglied

LV: Levende Vlam van Liefde

Wanneer enkel hoofdstuk en paragraaf worden aangeduid, is de tekst ontleend aan *Donkere Nacht II*, behalve in hoofdstuk 7 waar uiteraard naar de *Bestijging* wordt verwezen. Voor de tekst van de *Donkere Nacht* volgen we de nieuwe vertaling (SUN-Carmelitana, 2001)

© Carmelitana, Gent (www.carmelitana.be)

2021 - Derde druk

ISBN 978 90 70092 56 6

Wettelijk depot: D/2021/0770/05

Vormgeving: Press Point.be

Druk: BESTinGraphics

NUR 707

Wilfried STINISSEN

***DE NACHT
ZAL LICHTEN
ALS DE DAG***

De donkere nacht bij Jan van het kruis

CARMELITANA

TEN GELEIDE

Wie “donkere nacht” zegt, denkt aan Sint-Jan van het Kruis (1542-1591). Hij wordt algemeen beschouwd als expert op het gebied van donkere nachten. Het is o.m. op grond van deze “expertise” dat hij in onze dagen zo populair is. Ofschoon zijn *Geestelijk Hooglied* en *Levende Liefdevlam* de lichtzijde van het liefdesavontuur met God beschrijven en daarom gemakkelijker te genieten zijn, is toch zijn *Donkere Nacht* zijn meest gelezen werk. Het is het enige boek van hem dat hier in Zweden aan een derde, uitgave is toegekomen. Blijkbaar herkennen velen iets van hun eigen leven in dat boek.

De donkere nacht is een onontkoombare etappe op de weg naar God. Wie ernst maak van zijn geloofsleven moet vroeg of laat door de nacht. Het spreekt vanzelf dat deze nacht zich voor doet in zeer verschillende “formaten”. *Onze* nacht heeft waarschijnlijk een heel wat bescheidener formaat dan die van Jan van het Kruis. Toch verstaan velen onder ons intuïtief dat het uiteindelijk om hetzelfde gaat, dat we op weg zijn naar hetzelfde doel en dat het donkere gedeelte van de weg dezelfde betekenis heeft.

De donkere nacht hoort tot de mystiek. Sommigen vinden wellicht dat men de mystiek niet moet populariseren, dat dit een al te riskante onderneming is. Persoonlijk denk ik integendeel dat het erg belangrijk is dat de mystiek wordt ontmythologiseerd. Mystiek is niet iets zeldzaams of buitengewoons. “Elk diep geestelijk leven is een mystiek leven”, heeft een beroemd medebroeder ooit geschreven¹. Alle christenen zijn *potentiële* mystici. Dit boek wil helpen deze mogelijkheid om te zetten in werkelijkheid.

We kunnen in dit leven het mysterie van het lijden niet helemaal doorzien. Ook Jan van het Kruis geeft ons geen antwoord op de vraag waarom onschuldige kinderen moeten lijden. Maar de donkere nacht bezorgt ons toch een sleutel waarmee in elk geval *iets* van het geheim wordt ontsloten. Hij laat ons zien wat we kunnen *doen* met *ons* lijden. Wat ondergang leek, kan redding zijn. De donkere nacht leert ons dat geen afgrond zo diep is, geen rots zo hoog, dat hij geen *weg* kan worden. Hij leert ons dat de ontmoeting met God in een bepaalde fase van de weg ontzettend pijn doet omdat God zo totaal anders is. God is zaligheid voor ons diepste ik, maar voor ons ego, ons oppervlakkige ik, is Hij een bedreiging. En het is ons ego dat het eerst geconfronteerd wordt met God en ... eraan sterft.

Ofschoon ik in dit boek uitga van de *Donkere Nacht*, is het toch mijn bedoeling een overzicht te geven van *geheel* de leer van Jan van het Kruis. De nacht is een weg, en een weg kan men niet begrijpen als men niet weet waarheen hij leidt.

Norraby (Zweden), Pasen 2007

Wilfried Stinissen

1 P. MARIE-EUGENE DE L'ENFANT-JESUS (1894-1967), *Ton amour a grandi avec moi*, Editions du Carmel, F-84210 Venasque, 1987, blz. 152 (Toute vie spirituelle profonde est une vie mystique). Het proces voor zijn zaligverklaring is ingeleid.

1. DE DONKERE NACHT BIJ SINT-JAN VAN HET KRUIS

Je hoeft niet veel van Sint-Jan van het Kruis gelezen te hebben om je te herinneren dat hij onderscheid maakt tussen nacht van de zin en nacht van de geest. Om deze indeling te begrijpen is het nodig iets te weten over zijn opvatting van de mens.

Structuur van de ziel

Je hebt een buitenkant en een binnenkant. De *buitenkant* noemt hij “el sentido”, de zin. Dikwijls vertaalt men in het meervoud: de zinnen. Tot dit niveau hoort het lichaam met zijn vijf zintuigen, het gevoelsleven, de passies (vreugde, hoop, droefheid, vrees), alle kleine wensen en begeerten (apetitos), m.a.w. al wat men in Vlaanderen “goesting” noemt. Verder nog de verbeelding en zelfs het verstand inzover dit afhankelijk is van zintuiglijke kennis (vgl. GH, 28,4).

De *binnenkant* is “el espíritu”, de geest (met kleine letter). Hier woont de wil. Hier woont ook de liefde. De wil is immers het orgaan van de liefde. Iemand liefhebben is hem “willen”, zijn bestaan beamen. Iets wat we uitdrukken als we zeggen: “Dank je omdat je er bent, dank je omdat je bestaat”. Tot dit niveau van de geest hoort ook het verstand inzover het onafhankelijk is van de zinnen. Men zou dit geestelijke wijsheid kunnen noemen, een intuïtief hoger of dieper

weten. Hier wonen ook de diepere “gevoelens” die eigenlijk geen gevoelens zijn (de taal is te arm om deze dingen uit te drukken): geborgenheid, zin, gemeenschap, en vooral *vrede*.

Je bent echter méér dan een buiten- en binnenkant. Er is een derde element: het *centrum van de ziel*. Het is die plaats in jou waar je beeld bent van God, verwant met Hem. Daar woont de allerheiligste Drie-eenheid, daar ben je een levende tempel.

De mystici zeggen dikwijls dat de duivel hier niet binnenkan. Dit betekent concreet dat er in de mens een plaats is die helemaal gezond is, heilig, onverminkt, een punt dat niet geraakt is door de erfzonde. De erfzonde heeft de mens niet *bedorven*, zoals Luther meent, maar *gewond*. En de wonde bestaat precies in het feit dat de mens niet meer vanuit zijn centrum leeft, dat hij zijn diepste natuur verloochent, dat hij een vreemde is geworden voor zichzelf.

De mens is dus een samengesteld wezen, een complexe werkelijkheid. Daarom krijgt hij ook gemakkelijk complexen! De verschillende niveaus waaruit hij bestaat kunnen in disharmonie zijn. Het kan gebeuren dat een bepaald niveau zijn eigen leventje gaat leiden zonder zich om de andere te bekommeren. De dubbele donkere nacht is precies het integratieproces dat de eenheid in de veelheid herstelt.

“Het middelpunt van de ziel is God”, schrijft Jan van het Kruis (LV, 1,12). Klinkt dat niet pantheïstisch? Theologen zijn over het algemeen bang voor pantheïsme, mystici veel minder. Bij haast alle mystici

vindt men uitdrukkingen die een kwaadwillige lezer pantheïstisch zou kunnen interpreteren. Maar ook in de bijbel! “Hij is het al”, zegt Jezus Sirach over God (43,27). Als Paulus schrijft: “Ik-zelf leef niet meer, Christus is het die leeft in mij” (Gal. 2,20), betekent dit dat Christus de eigenlijke levensbron is in hem. “Deus interior intimo meo”, zegt Augustinus (God is méér mijzelf dan ik mezelf kan zijn, God is mijn eigenlijke ik). Het beeld van de wijnstok en de ranken zegt hetzelfde.

Nacht van de zin

Laten we beginnen met de nacht van de zin. De zinnen zijn onze ramen waardoor we zicht hebben op de buitenwereld: mensen, dingen, situaties en omstandigheden waarin we terechtkomen. Velen brengen hun leven door met door de ramen te kijken. We zijn zo naar buiten gericht, zo “extravert”, dat we dikwijls geen of nauwelijks contact hebben met de diepere, geestelijke dimensie van ons wezen.

Zelfs in onze verhouding tot God zitten we meestal op het vlak van de zinnen. We benaderen God vanuit onze egocentrische behoeften, we behandelen Hem als een loopjongen die voor ons de boodschappen moet doen. We maken God tot een melkkoe, zoals Eckhart (ca. 1260-1327) het uitdrukt. Als we geluk hebben raken we op Hem verliefd: we genieten van onze gebedsuren, het is heerlijk aan God te denken en met Hem te spreken.

Verliefdheid wekt altijd sterke gevoelens. Door de intensiteit van de emoties kunnen we ons gaan inbeelden dat we totaal geëngageerd zijn in de liefde, dat *heel* ons wezen in brand staat. In feite is alleen de oppervlakte geëngageerd, wat ook al blijkt uit het feit dat verliefdheid voorbijgaat, dikwijls zonder merkbare sporen na te laten. Gevoelens die verankerd zijn in de geest van de mens zijn zeer waardevol, maar gevoelens die geen contact hebben met een diepere zone zijn niet te vertrouwen.

Drie tekens

Hoe kom je verder? Hoe kom je van dit oppervlakkige leven op het niveau van de zin tot het diepere leven op het niveau van de geest? Hoe kom je van de buitenkant tot de binnenkant?

Door de nacht van de zin. God hult de buitenkant en het leven dat zich daar afspeelde in het donker. “Door de ramen kijken” is nu niet interessant meer. Reizen, een roman lezen, een film zien, het heeft allemaal niet veel meer te betekenen. Wat vroeger vreugde verschaftte, geeft nu een gevoel van leegte. Je hebt de indruk dat je je tijd verloren hebt, dat je het wezenlijke gemist hebt. Maar ook de omgang met God heeft zijn charme verloren. De koe geeft geen melk meer. De vertrouwde manier van bidden wekt alleen maar tegenzin.

Deze algemene tegenzin is het eerste van de drie beroemde tekenen die Jan van het Kruis aangeeft om

uit te maken of je werkelijk in de nacht van de zin beland bent. “Het eerste: de ziel vindt genoeg noch troost in de dingen van God, maar evenmin in geschapen dingen” (DN, 1,9,2).

Het is normaal dat men ongerust wordt als het contact met God geen voldoening meer geeft. Ben je bezig God te verliezen? Deze ongerustheid is het tweede teken: “...is dat de gedachte aan God met bekommernis en pijnlijke zorg gepaard gaat. Men meent dat men God niet dient, maar achteruitgaat, aangezien men in de dingen van God onbehagen ondervindt.” (ibid. 3). De onrust bewijst op een paradoxale manier dat alles in orde is, dat het verlies van vreugde in de omgang met God niet het gevolg is van lauwheid of slapheid. Wie lauw is bekommert zich niet over zijn verhouding tot God.

Het derde teken bestaat in het feit dat de vroegere manier van bidden nu onmogelijk geworden is. In plaats van te *denken aan God wil je nu God*. Nadenken over een episode van het evangelie, toepassingen maken op je eigen leven, lijkt nu volkomen zinloos en stoot op een bijna onoverwinnelijke tegenzin. Al dat denken leidt tot niets. Probeer je het toch, ervaar je slechts dorheid (ibid. 8).

Contemplatief gebed

Zolang alles goed gaat op het vlak van de zin, zoek je niet dieper. Maar besef je dat er op dat niveau niets meer te vinden is, kan het gebeuren dat je je gaat richten tot een diepere laag in jezelf: de geest. Des te meer daar je vanuit het centrum van de ziel een zuigkracht gewaarwordt die je naar diepere zonen trekt.

In het begin ervaar je meestal alleen het verlies van het oude. Je weet nog niet wat je ervoor in de plaats krijgt en hoe je nu moet bidden. Maar geleidelijk ontdek je dat al die arbeid met gedachten en beelden niet meer nodig is, dat het ook geen belang heeft of je mooie gevoelens hebt onder het gebed. Je begint te begrijpen dat bidden veel eenvoudiger kan zijn, dat het voldoende is bij God te verwijlen, naar Hem op te zien met een liefdevolle blik. Jan van het Kruis spreekt graag van een “atención amorosa”, een liefdevolle aandacht.

Er gaat dikwijls heel wat tijd overheen eer men deze nieuwe wijze van bidden vindt. Een goede geestelijke begeleider is hier bijzonder waardevol. In onze tijd bestaat er zoveel literatuur over contemplatief gebed dat ieder die wil gemakkelijk hulp kan vinden. Een duidelijk inzicht in wat hier gebeurt en waarom het gebeurt is van groot belang. Je kunt veel tijd winnen indien je inziet dat deze dorheid geen slecht teken is, dat ze veeleer een uitnodiging inhoudt om de drempel tussen het vlak van de zin en het vlak van de geest te overschrijden.

De nacht van de zin hoeft dus niet bijzonder dramatisch te zijn. Hij *wordt* dramatisch indien je koppig weigert het oude leven op te geven, of wanneer je door je geestelijke begeleider gedwongen wordt voort te doen met actief, meditatief gebed, ofschoon de tijd nu rijp is voor contemplatief gebed. Zodra je aanvaardt dat de periode van de grote emoties voorbij is, zodra je vrijwillig de woestijn ingaat, verliest de nacht zijn crisiskarakter. Hier geldt - zoals altijd - het principe van de Zalige Elisabeth van de Drieënhed (1880-1906): “C’est l’acceptation qui nous délivre” (de aanvaarding bevrijdt ons).

Geleidelijk ga je wennen aan die nieuwe, eenvoudige manier van bidden, zonder veel gedachten en woorden. En je beseft dat je, in ruil voor de heerlijke gevoelens die je verloren hebt, iets veel waardevollers ontvangen hebt. De voldoening die je in contemplatief gebed ervaart, engageert diepere regionen van je wezen. Je bevindt je nu zo diep onder de waterspiegel dat het eigenlijk weinig betekent of het aan de oppervlakte stroomt of niet.

Deze onafhankelijkheid van de gevoelens geeft je een grotere innerlijke stabiliteit. Je ervaart de “rustigende vastheid” van Henriette Roland Holst-Van der Schalk:

“Ik kan bemoediging zijn voor de bangen, de klare stem die altijd rustig spreekt, omdat mijn hart dat geen angstvallig hangen aan wolken kent, ziet wat door wolken breekt”.

Je voelt je meer één. Je hebt een duidelijker identiteit. Je bent meer in evenwicht. Bidden is nu een rus-

ten in God. Daarom vraagt het weinig kracht. Het *geeft* kracht. Maar vooral, je merkt dat je nu veel dichter bij God, dat je pas nu echt begrijpt wat gebed eigenlijk is. Het verschil is enorm: jongleren met *gedachten over God* ofwel eenvoudig *zijn in God*.

Je bent geneigd te denken - en indien je niet een of ander werk van een mysticus gelezen hebt denk je werkelijk - dat je de weg gevonden hebt, en dat je nu niets anders meer te doen hebt dan die weg ten einde toe gaan. Je denkt dat de rust steeds dieper zal worden, de voldoening steeds groter¹.

Nacht van de geest

In feite komt er een nieuwe nacht, veel donkerder en pijnlijker dan de eerste. “Het verschil tussen de ene loutering en de andere is als het verschil tussen wortel en tak, of tussen het verwijderen van een nieuwe vlek en van een die erg diep zit en al oud is.” (2,1).

Er bestaan voor hen geen vluchtwegen. Het zoeken van compensatie biedt geen oplossing meer maar laat alleen een bittere smaak achter in de mond. Als God zo reëel is geworden dat Hij de enige zin van het leven uitmaakt, wordt het leven een hel als deze God verdwijnt.

Het morele aspect van de nacht

De nacht van de geest heeft een dubbel aspect: een moreel en een ontologisch (5,2).

Vooreerst het *morele* aspect. God is te heilig voor de zondige mens. God is licht. Als het licht de mens begint te doorlichten, wordt hij er zich smartelijk van bewust dat hij oneindig veel zwarter is dan hij dacht. Het eerste wat de Geest doet als Hij zijn intocht maakt in de mens is deze mens te overtuigen van zonde (Joh. 16,8). “Zoals de ladder dezelfde treden heeft om op te stijgen en af te dalen, zo zijn de mededelingen die het schouwen aan de ziel schenkt en die haar in God verheffen, dezelfde als die haar deemoedig maken in zichzelf. De mededelingen immers die echt van God zijn, hebben deze eigenschap: zij verheffen de ziel en maken haar tegelijk deemoedig.” (18,2).

Je ziet hoe al wat je in het leven gedaan hebt, ook het “goede”, ook de liefde die je God en de mensen bewezen hebt, besmet was met eigenliefde. Je ontdekt dat je mensen gemanipuleerd hebt in plaats van hen te dienen, dat je je eigen rijk hebt opgebouwd in plaats van Gods rijk. Je begint te begrijpen dat je heel je leven, midden in al het mooie dat je gedaan hebt en waarvoor je wellicht erkenning en lof geoogst hebt, op een subtiele manier voor jezelf geleefd hebt; dat je jezelf beschouwde als het centrum van de wereld; dat je hopeloos verstrikt zat in je egocentrisme. Het licht van God ontmaskert de farizeeër onbarmhartig.

Indien je maar wist dat dit verpletterend bewustzijn een gevolg is van het feit dat je in Gods stralenkrans

terechtgekomen bent, zou het niet zo uitzichtloos lijken. Maar niets wijst erop dat je je in het licht van God bevindt. Je ziet alleen je eigen duisternis.

Hoe meer God de ziel verlicht, des te duidelijker men de absolute tegenstelling ziet tussen het egoïsme van de gevallen mens en de heiligheid van God. “Want, als dit zuivere licht in de ziel binnendringt om de onzuiverheid uit haar te verdrijven, voelt de ziel zich zo onzuiver en ellendig, dat het haar toeschijnt dat God tegen haar is, en dat zij Gods tegenstandster is geworden.” (5,5). God in wiens liefde men zich jarenlang heeft mogen zonnen, is nu een vijandige God geworden. Men heeft niets meer met Hem gemeen. De ziel is nu het slagveld waar twee tegenstrijdige elementen met elkaar vechten (ibid. 4).

Het ergste is dat je niet kunt geloven dat het ooit beter wordt. Je bent zo overweldigd door het bewustzijn van je zondigheid, dat de weg naar de vrijheid definitief versperd lijkt. Je ervaart de duisternis als onherroepelijk. “En wat haar het meest pijnigt, is dat zij denkt dat zij nooit waardig zal zijn, en dat het met haar weldaden al is gedaan.” (5,5).

Het is hoogst belangrijk in te zien dat het lijden van de donkere nacht niet veroorzaakt wordt door Gods *afwezigheid*. Het is integendeel Gods al te “opdringerige” *aanwezigheid* die de oorzaak is van alle lijden. Jan van het Kruis wordt het nooit moe te herhalen dat de nacht het gevolg is van het feit dat God de mens met een heel bijzondere zorg en liefde bewerkt. God is als een verblindend licht, of als een vuur dat het hout zwart en vuil maakt alvorens het in vuur te veranderen (10,1).

In onze dagen spreekt men dikwijls van de zwijgende God. God lijkt stom geworden. In de donkere nacht is God beslist niet “stom”. Men zou eerder kunnen zeggen dat zijn spreken zo oorverdovend is dat de trommelvliezen ervan barsten. Maar het is wel zo dat de mens er zich niet van bewust is dat het *God* is die spreekt. Men ervaart slechts chaos, verwarring.

“Zwijgen” heeft trouwens bij Jan van het Kruis geen negatieve klank. Zwijgen is heilig. Door zwijgen bereidt men zich voor tot de vereniging. En als God de mens ontmoet schept Hij stilte. De muziek die klinkt in het centrum van de ziel is een “muziek van het zwijgen” (GH,15). Sint-Jan vat zijn gedachten over het zwijgen samen in deze beroemde spreuk: “De Vader sprak slechts één woord. Dit woord was zijn Zoon. Hij spreekt het voortdurend in eeuwig stilzwijgen, en in stilte moet het door de ziel vernomen worden”²

Het ontologisch aspect

Het andere aspect van de nacht is van *ontologische* aard. Dit aspect bestaat in het fundamenteel verschil tussen God en het schepsel. God is te groot en te zwaar voor de mens, in elk geval voor de mens zoals hij geworden is na de zondeval. “Alles wordt deze ziel te nauw. Zij past niet in zichzelf, zij past niet in de hemel of op de aarde” (11,6). God is bezig de ziel uit te rekken, te verwijden. Hij wil ze terugvoeren tot haar oorspronkelijke afmetingen. Indien de ziel zo eng is, is het immers niet omdat God haar zo gescha-

pen heeft, maar omdat ze door de zonde zichzelf zo eng heeft gemaakt.

Wie met de oude filosofie opwerpt dat het eindige het oneindige niet kan bevatten (*finitum non potest capere infinitum*), kan bij de mystici leren dat de mens oneindig *is*: wat God is van nature, heeft Hij de mens als gave geschonken. “De ziel is begaafd met een oneindig bevattingvermogen”, schrijft Sint-Jan (BK, II,17,8: *teniendo el alma capacidad infinita*). Door de zonde is dat bevattingvermogen gekrompen. Maar wanneer God in de nacht van de geest zijn intocht maakt in de ziel, herstelt Hij haar oorspronkelijke maat, of liever mateloosheid. Is het te verwonderen dat de ziel dan kraakt in haar voegen? Of voor wie het beeld van Augustinus verkiest: de zondige mens is een “*homo incurvatus in se*” (op zichzelf teruggeplooid). We kunnen ons God voorstellen als een chiropractor die de rug uitrekt en de “*homo incurvatus*” opnieuw maakt tot een “*homo erectus*”. Het resultaat is heerlijk, maar niemand hoeft er verbaasd over te zijn dat de behandeling pijnlijk is.

De nacht van de geest bewerkt niet alleen een verwijding van de ziel, zodat ze opnieuw in staat is “te vatten wat de breedte en lengte en hoogte en diepte is” (Ef. 3,18). De ziel leert nu ook handelen op een manier die diametraal tegengesteld is aan haar oude manier van doen. Het gaat om niets minder dan een innerlijke revolutie. Vroeger was al wat je deed zuiver menselijk, nu leer je goddelijk te handelen. Vroeger besliste je zelf, autonoom, gedreven door de aantrekkingskracht van het object of door allerlei redenerin-

gen en motieven. Nu wordt God zelf de drijfkracht, en Hij geeft zijn impulsen vanuit het centrum van de ziel. Ja, nu begin je eindelijk te leven vanuit je centrum. Vroeger was je zelf hoofdoorzaak, en je bad God om hulp en zegen. Nu wordt God hoofdoorzaak en zelf ben je zijn instrument. Nu is het God die jou bidt je te mogen in gebruik nemen en zijn werk door jou uit te voeren.

De bedoeling is dat al wat je doet goddelijk wordt. Maar eer je zover bent, lijd je hevige pijn. Het goddelijke treedt niet onmiddellijk in de plaats van het menselijke. Het vraagt tijd eer de vermogens van de ziel aanvaarden dat ze niet meer op de oude vertrouwde manier kunnen werken. Tijd ook eer ze zich totaal aan God overleveren en in plaats van eigengereidheid naar hun objecten te grijpen, leren luisteren naar de signalen die van binnenuit komen. Vooraleer de vangarmen gevoelige antennes zijn geworden heb je heel wat geduld geoefend. Tijdens de overgang hang je tussen hemel en aarde (6,5). “Elke natuurlijke aanleg schiet te kort waar het gaat om de bovennatuurlijke weldaden, die God alleen door zijn instroming in de ziel neerlegt, zonder tussenkomst van de ziel, heimelijk en in stilte. Om ze te ontvangen is het dus nodig dat alle vermogens zich inhouden en passief blijven, zonder met hun ontoereikende werking en laaghartige geneigdheid tussenbeide te komen.” (14,1).

Je kunt niet meer handelen zoals vroeger, je ervaart je totale machteloosheid. Maar je voelt Gods kracht nog niet.

Dood en verrijzenis

Er is geen verrijzenis zonder voorafgaande dood. Het oude moet sterven om het nieuwe te laten groeien. Sint-Jan is onverbiddelijk: de ziel wordt niet vergoddelijkt “wanneer niet eerst de oude mens sterft” (16,4).

Wie of wat doet de oude mens de dood aan? God zelf! “Jahwe doodt en doet leven, Hij voert naar de onderwereld en Hij haalt er weer uit” (1 Sam. 2,6). Als Hij die *licht* is in de ziel binnenstroomt, verdrijft Hij er alle duisternis. “Diepten maakt Hij duistervrij, duisternis licht”, zo mocht Job het ervaren (12,22). Je ontmoet nu je schaduw waarmee je je heel je leven hebt geïdentificeerd. Al het petieterige, lege, dwaze waarmee je de oude mens hebt gevoed, komt aan het licht. Het groeiend besef dat je leven tot dusver, ondanks al je inspanningen, een karikatuur geweest is, ervaar je als een pijnlijk sterven.

Maar God is ook *vuur*. Het vuur van de liefde wil je totaal “ontsmetten”. Je moet goddelijk worden. “God wil ons maken tot goden krachtens deelneming, terwijl Hij het is van nature: zoals vuur alles in vuur wil veranderen”³. Vuur kan niets in vuur veranderen als het niet eerst het oude wegbrandt. Dat doet pijn. “De ziel voelt in haar eigen wezen deze grote ontreddering en een uitzonderlijke armoede, waarin zij bijna ten onder gaat... Soms voelt zij die zo hevig, dat het haar toeschijnt dat zij hel en verdoemenis ziet opengaan.” (6,6).

De liefde wordt hier een nachtmerrie. Het woord van Jezus dat Hij geen vrede is komen brengen maar het zwaard (Mt. 10,34) wordt hier uiterst actueel. Je had een dubbele vrede verworven: in de zinnen en in de geest. Die wordt nu brutaal verstoord. “Bovendien moet de ziel van alle eerdere vrede worden gelouterd die, voorzover deze bekleed was met onvolmaaktheden, geen vrede was, ook al leek het voor deze ziel, omdat zij op haar smaak afgang... De vrede van de ziel moet worden weggenomen en verstoord” (9,6).

Toch komt de kwelling niet van God. Hij is geen kwelgeest. “De oorzaak is echter de zwakheid en onvolmaaktheid van de ziel van dat moment” (9,11). De heilige verwijst naar Aristoteles: “Eénzelfde subject kan niet twee tegenstrijdige eigenschappen bevatten” (BK, I,4,2). De duisternis neemt het licht niet aan (Joh. 1,5).

De nacht van de geest is een lange uitgerokken doodsstrijd. Is er dan niets dat het stervensproces kan verkorten of bespoedigen? Toch wel. Geloof, hoop en liefde zijn drie “geestelijke leiders” die ons helpen niet te ontsporen. Indien we hen volgen, sparen we tijd. Deze drie grondhoudingen noemt men “theologische” deugden omdat ze ons direct, zonder omwegen, in contact brengen met God. Het is hun taak ons uit onszelf te lokken en naar God te richten. Zij scheiden ons van alles wat minder is dan God (21,11). Wie deze deugden oefent kan niet aan zichzelf blijven hangen. Het zijn drie raketten die ons afschieten naar God.

Jan van het Kruis ziet deze deugden altijd in verband met onze geestelijke vermogens. Juist daarom voegt hij, zoals vele andere mystici, aan de twee vermogens van de scholastieke filosofie, verstand en wil, een derde toe, nl. het geheugen. Ieder van de drie theologale deugden neemt een van de vermogens voor haar rekening en maakt het tot een uitweg naar God. Aan zichzelf overgelaten zijn onze vermogens satellieten die rond het oude ik cirkelen. Enkel door de kracht van de theologale deugden zijn ze in staat uit hun baan los te breken en naar God te snellen.

De *wil* die gewoon was zijn energie te investeren in egoïsme, ontwikkelt zich, als hij gegrepen wordt door de liefde, tot een kracht die enkel nog God “wil”. “Want waar echte liefde tot God is, zal de liefde voor zichzelf of voor de eigen dingen niet binnenkomen... Maar alleen de liefde ontledigt en verniet in het gevoelsvermogen de gehechtheden en de strevingen van de wil naar alles wat niet God is, en richt ze uitsluitend op hem” (21,10-11).

Het *geheugen* wordt bijgestaan door de hoop. Dit lijkt je wellicht vreemd. Het is immers de taak van het geheugen zich het verleden te herinneren, terwijl de hoop ons naar de toekomst richt. Maar Jan van het Kruis beschouwt het geheugen, in het spoor van Augustinus, als een pakhuis waar *al* onze beelden worden opgeslagen. Daar zijn niet alleen herinneringen aan het verleden te vinden. Al wat we gedacht en gefantaseerd hebben - hoeveel fantasieën gelden de toekomst! - worden in deze voorraadschuur bewaard. Het enige dat ons geheugen kan behoeden voor een hopeloos herkauwen van dit

oude voedsel is de hoop. “De hoop ontledigt het herinneringsvermogen en zondert het af van alle geschapen bezit want, zoals sint Paulus zegt, *de hoop is gericht op wat men niet bezit* (Rom. 8,24). Zo zondert ze het herinneringsvermogen af van wat het bezitten kan en richt het op wat het hoopt” (21,11).

Ofschoon de liefde “de grootste” is (1 Kor. 13,13), komt in de donkere nacht een bevoorrechte plaats toe aan het geloof. Het geloof is de toevlucht van het *verstand*. Deze beslissende groeicrisis wordt juist “donkere nacht” genoemd omdat hier het licht van het verstand wordt uitgeschakeld. God is te hoog en te groot. Het verstand moet elke aanspraak op begripen opgeven. Hoe mooi en verheven de godsbeelden ook zijn die het verstand heeft geconstrueerd, ze beantwoorden niet aan de werkelijke God.

Het geloof neemt de plaats in van het verstand. Je gaat door de donkere tunnel met de lamp van het geloof. Een ander licht is er niet.

“Dat gidste mij, zekerder dan het licht midden op de dag” (str. 4).

Het licht van het geloof is zo sterk dat het verstand erdoor verblind wordt. “Want het geloof verduistert het begripsvermogen en ontledigt het van elk natuurlijk inzicht. Zo wordt het voorbereid op de vereniging met de goddelijke Wijsheid” (21,11). Het feit dat je in je verhouding tot God niet meer op je verstand kunt vertrouwen, doet in het begin uiterst frustrerend aan. Maar er komt een tijd dat je begrijpt wat een rijkdom het is te *mogen* leven in naakt geloof, boven en voor-

bij alle beelden en begrippen. Het is genade je beperkte verstand te *mogen* loslaten en te knielen in aanbidding voor een God die altijd groter is.

God, wie zijt gij?

Je dacht dat je heel was wist over God, maar nu blijkt het dat niets meer klopt. God is geheel anders. De God die je dacht te kennen was tot op zekere hoogte een projectie: je stelde je God voor als een verlening van al het goede en liefdevolle dat je tijdens je leven ervaren had. Maar de werkelijke God lijkt niet op de projectie. Als Hij liefdevol is, is Hij het op een andere manier dan mensen. De apofatische (negatieve) theologie viert hier feest. Indien je vroeger bad: “Wat zijt Gij goed, o Heer!” bid je nu: “God, wie zijt Gij?”

De nacht van de geest is de overgang van een immanente naar een transcendente God. Vroeger was God een God voor jou. Hij was je vreugde, je troost, je zaligheid. Nu trekt Hij zich terug en wordt onbereikbaar. Zijn gelaat is niet meer naar jou gekeerd, zijn blik rust niet meer op je leven. Zo lijkt het althans. “Dit louterende schouwen bestaat hierin, dat zij zich van God verlaten, door hem gestraft en verworpen voelt en hem onwaardig is, en ook dat hij vertoornd is” (6,2).

Naarmate God anders wordt, verandert ook je geloof. Je hebt de indruk dat je bezig bent je geloof te verliezen. Aangezien de God in wie je vroeger geloofde en op wie je vertrouwd nu verdwenen is, heb je